

УДК 635.65:338.432

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.1.18>**Петрова О.О.**

кандидат економічних наук, доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8639-3615>

Petrova Olha

State Higher Educational Institution
«Kherson State Agrarian University»

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ НІШЕВИХ БОБОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ CONDITIONS AND PROSPECTS OF GROWING BEAUTY CULTURES IN UKRAINE

Впродовж останніх років нішеві зернобобові культури представляють значний економічний інтерес для малого та середнього аграрного бізнесу, оскільки вони надають важливу конкурентну перевагу на ринку в ціні реалізації та за собівартістю вирощування. Ринок нішевих зернобобових культур в останні роки демонструє стійке зростання як внутрішнього, так і зовнішнього попиту, і, як наслідок, щороку збільшуються посівні площі під цими культурами. Світове виробництво бобових культур, згідно з оцінками аналітиків та експертів аграрного ринку, досягає приблизно 75 млн т. на рік. Затребуваність культури і постійний попит спонукають все більшу кількість підприємців почати свій бізнес з вирощування квасолі. Нішеві бобові культури представляють значний інтерес для малого і середнього агробізнесу, оскільки дозволяє із малими вкладенням отримати високий дохід та зменшує залежність від цінової волативності і кон'юнктури світового ринку.

Ключові слова: нішеві маржинальні культури, зернобобові культури, квасоля, нут, ефективність виробництва, прибуток.

В последние годы нишевые зернобобовые культуры представляют значительный экономический интерес для малого и среднего аграрного бизнеса, поскольку они оказывают важное конкурентное преимущество на рынке в цене реализации и по себестоимости выращивания. Рынок нишевых зернобобовых культур в последние годы демонстрирует устойчивый рост как внутреннего, так и внешнего спроса, и, как следствие, ежегодно увеличиваются посевные площади под этими культурами. Мировое производство бобовых культур, по оценкам аналитиков и экспертов аграрного рынка, достигает примерно 75 млн т. В год. Востребованность культуры и постоянный спрос побуждают все большее количество предпринимателей начать свой бизнес по выращиванию фасоли. Нишевые бобовые представляют значительный интерес для малого и среднего агробизнеса, поскольку позволяют с малыми вложениями получить высокий доход и уменьшают зависимость от ценовой волативности и конъюнктуры мирового рынка.

Ключевые слова: нишевые маржинальные культуры, зернобобовые культуры, фасоль, нут, эффективность производства, прибыль.

In recent years, niche legumes have been of considerable economic interest to small and medium-sized agrarian businesses, as they provide an important competitive advantage in the market in terms of sales and cultivation costs. The legume niche market in recent years has shown a steady increase in both domestic and external demand. The area under these crops is increasing every year. The purpose of the article is to study the economic potential of niche legume production, in particular beans, as well as to analyze the status and dynamics of the niche market. The use of the potential of this type of production could be an alternative in solving the problem of providing the population with economically cheap and environmentally friendly protein, high quality animal feed, problems of organic fertilizers, significant increase of soil fertility, formation of sound crop rotation systems, etc. Beans are a strategically needed crop because they are the main source of balanced protein content and environmentally friendly

protein content. In beans, the protein content varies greatly and depends primarily on the genetics of the variety, climatic and technological conditions of cultivation. Thus, the protein content of beans was 17.87 to 23.38%. According to analysts and experts of the agrarian market, the world production of legumes reaches about 75 million tons a year. Due to high demand for export to Europe, Ukrainian farmers are actively expanding their bean area. In general, the area under bean crops in Ukraine is only growing. As of September 1, 2017, legumes were harvested from an area of 477.6 thousand hectares. In 2018, 568.4 thousand hectares were sown, which is the best indicator in the last 15 years. The demand for culture and the constant demand are driving more and more entrepreneurs to start their bean-growing business. Beans are of great interest to small and medium-sized agribusinesses because they make high returns with low investment and reduce the dependence on price volatility and global market conditions. Overall, the bean-growing business is low-cost. Basically, the costs are to buy planting material, care of crops, to pay for plantation, to pay for the services of hired workers (at large scale crops), transportation costs associated with the sale of beans.

Key words: *niche marginal crops, legumes, beans, production efficiency, profit.*

Постановка проблеми. Нішеві сільськогосподарські культури, зокрема зернобобові, впродовж останніх років представляють значний економічний інтерес для малого та середнього аграрного бізнесу, оскільки вони надають важливу конкурентну перевагу на ринку в ціні реалізації та за собівартістю вирощування. Наразі спостерігаються високі експортні ціни на таку продукцію, що забезпечує відповідний їх рівень на внутрішньому аграрному ринку. Незважаючи на коливання цін на світовому ринку залежно від кон'юнктури, економічні ризики для аграрія є значно меншими через високу (у зрівнянні з традиційними сільськогосподарськими культурами) ціну на нішеву продукцію, а доходність від збуту продукції дозволяє покривати витрати та отримати достатній для розвитку господарства прибуток. Ринок нішевих зернобобових культур в останні роки демонструє стійке зростання як внутрішнього, так і зовнішнього попиту, і, як наслідок, щороку збільшуються посівні площі під цими культурами. Зернобобові є важливими сільськогосподарськими культурами, традиційно займають особливе місце в зерновому і кормовому балансі України, забезпечують диверсифікацію сільськогосподарських посівів на випадок виникнення аграрних ризиків. Крім того, зернобобові багаті натуральними речовинами та характеризуються високим вмістом білка та клітковини. Безпосередньо до групи зернових бобових культур відносять горох, сочевицю, квасолу, сою, нут, маш та інші. Найбільш відомими нішевими продуктами на вітчизняному ринку є сочевиця, квасоля, нут. Ці культури виявляють високу стійкість до зміни кон'юнктури ринку та залишаються одним з важливих стратегічних резервів зернової галузі сільського господарства. Ціни на нішеві зернобобові культури за останні роки стабільно зростали і залишаються досить високими у порівнянні з традиційними зерновими. Таким чином, зазначені фактори зумовили підвищений інтерес вітчизняних аграріїв до розширення посівних площ під нішевими зернобобовими культурами, оскільки цей бізнес є найбільш перспективним для малих та середніх аграрних підприємств. Окрім того, нішеві зернобобові культури дозволяють одержати вищу прибутковість у порівнянні з окремими високоліквідними зерновими та зернобобовими культурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідність збільшення виробництва бобових культур звертали увагу відомі українські вчені: Бабич А.О., Камінський В.Ф., Петриченко В.Ф., Черенков А.В., Шевченко М.С. та інші. Всі вони висвітлювали проблему виробництва зернобобових культур та перспективи розвитку цієї галузі в Україні. Так, Черенков А.В. та Шевченко М.С. запропонували науково-методичну стратегію виробництва високобілкових культур та реалізації концепції екологічного балансу в агросистемах на основі методів відновлюваного землеробства, екологічно безпечних технологій, розширення колекції генофонду зернобобових культур та створення високоврожайних гібридів [1, с. 10]. Нікішина О.В. пропонує впровад-

ження дворівневого механізму стимулювання виробництва зернобобових культур для внутрішньої переробки та споживання шляхом виплати бюджетних погектарних дотацій аграріям, що забезпечить отримання значного відтворювального та податкового ефектів у системі суміжних ринків та реалізацію інтересів держави [2, с. 37]. Проблеми досягнення високої якості та максимальної врожайності зернобобових культур, зокрема, квасолі, висвітлюються також у працях М.І. Бахмата, О.В. Овчарука [3, с. 92].

Мета статті полягає у дослідженні економічного потенціалу виробництва нішевих зернобобових культур а також аналіз стану та динаміки ринку збуту нішевої продукції. Вирощування нішевих культур може стати для агропідприємства своєрідною подушкою безпеки. Зокрема, ніша дозволяє застрахувати себе від таких ризиків як несприятливі для традиційні культур погодні умови, падіння цін на них або ж переповнення ринку і загострення конкуренції. Використання потенціалу цього виду продукції могло б стати альтернативою у вирішенні проблеми забезпечення населення економічно дешевим та екологічно безпечним білком, високоякісним кормом для галузі тваринництва, проблеми органічних добрив, істотного підвищення родючості ґрунтів, формування об'єднаних систем сівозмін та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бобові культури – це єдині культури, які можуть забезпечити безперервне постачання на продовольчий ринок дефіцитного білка, який за своїм амінокислотним складом подібний до тваринного. Але навіть така заміна не задовольняє потреби людства. Товаровиробники, які націлені на інтенсивні технології, прагнуть створити більшу кількість продукту, а на показники якості майже не звертають уваги. Тому вивчення оптимального поєднання технологічних прийомів вирощування культури, які забезпечать формування високого врожаю й якості є актуальним і своєчасним. Основною цінністю бобових культур є наявність в зерні великої кількості білка, саме це формує цінність продукту за смаковими, технологічними та економічними показниками. Бобові з давніх-давен посідають почесне місце в українській кухні. Сочевицю ще з Княжої доби повсюдно вирощували на селянських і монастирських городах. Останнім часом як виробництво, так і споживання бобових переживає в Україні своєрідне відродження. Причому до традиційних – квасолі, гороху, сочевиці та бобів – на столі українців додалися вихідці з арабської кухні – нут і маш, а також далекосхідна соя. Таким чином, вирощування та переробка бобових виявилися для українських аграріїв вельми прибутковим бізнесом.

До зернобобових, які вирощують в Україні, здебільшого належать горох, квасоля, нут та сочевиця. Безперечно, пріоритетним у цій галузі є горох. Він займає приблизно 70% валового збору. Найбільші площі збору зернобобових в Україні в Запорізькій (78,4 тис. га), Харківській (61,0 тис. га), Одеській (58,2 тис. га), Донецькій (35,9 тис. га) та Вінницькій (35,5 тис. га) областях. За даними Держкомстату, у 2016 році бобові культури ввійшли в ТОП-5 найбільш прибуткової сільгосппродукції. Вони забезпечили виробникам понад 76% рентабельності. В 2017 році ситуація лише покращилася. Україна зайняла третє місце у світі за обсягами виробництва гороху, а загальний обсяг виробництва бобових в Україні становив 1,2 млн тон, що в півтори рази більше, ніж у 2016. Про динаміку розвитку бобової галузі в Україні свідчить і те, що іще шість років тому ці культури вирощували лише на півдні та в центрі країни, а в 2018 році за культивування бобових взялися й фермери Полісся та інших північних зон. Загалом площі посів під бобові культури в Україні лише зростають. Станом на 1 вересня 2017 року зернобобові культури зібрали з площі 477,6 тис. га. А в 2018 році зернобобовими культурами було засіяно 568,4 тис. га, що є найкращим показником за останні 15 років (рис. 1).

Світове виробництво бобових культур, згідно з оцінками аналітиків та експертів аграрного ринку, досягає приблизно 75 млн тон на рік. Найбільшими виробниками є Індія (24% від світового обсягу виробництва), Канада та М'янма (по 7% від світового

виробництва обидві). Проте, за даними 2017 року, найбільшим експортерами бобових у вартісному вимірі були такі країни, як Кенія (частка 11,8% до підсумку), Марокко (11,6%), США (10,2%), Нідерланди (9,6%) та Гватемала (8,0%). Вони у сукупності займають 67,1% усього світового ринку торгівлі бобовими в абсолютному вимірі і 78,3% за його вартістю [5].

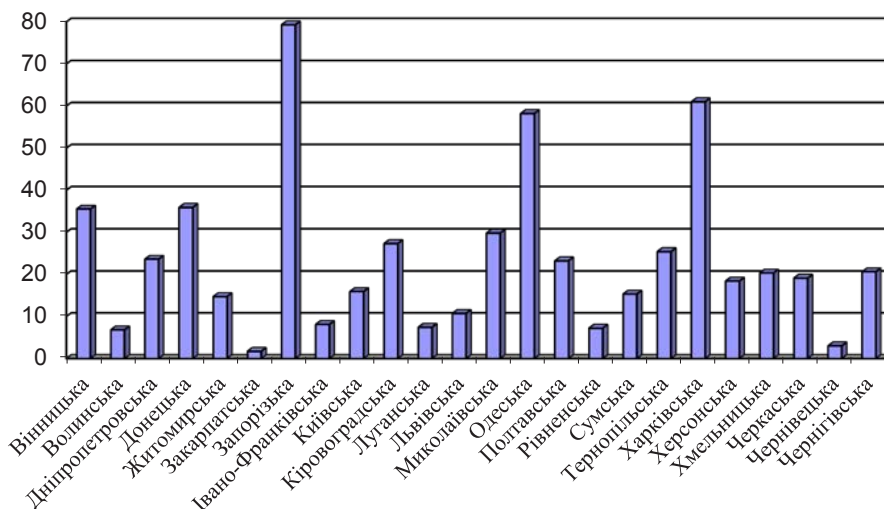

Рис. 1. Посівні площі бобових культур у 2018 році, тис. га

Джерело: сформовано автором за даними [4]

В Україні ж найбільшими агрохолдингами, які займаються виробництвом бобових, є LANDFORT, «Сварог Вест Груп» та «МРІЯ Агрохолдинг». Загальний земельний банк компанії LANDFORT становить 37 тис. га. У структуру агрохолдинку входить 9 сільськогосподарських підприємств. «Сварог Вест Груп» – мають у розпорядженні майже 80 тис. га орендованих земель у Хмельницькій, Чернівецькій та Житомирській областях України. «МРІЯ Агрохолдинг» обробляє майже 165 тис. гектарів землі в Тернопільській, Хмельницькій, Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській і Рівненській областях.

Україна в 2018 році на 5% збільшила експорт бобових культур, без врахування сої. Загальний обсяг експорту сягнув 831,3 тис. т, оновивши попередній експортний рекорд, який було досягнуто рік тому, і який склав 789 тис. т. Цей показник співставний з виручкою від експорту молокопродуктів. Крім того, бобові вже дають Україні більше виручки, ніж експорт меду, горіхів, свіжих фруктів, борошна чи сокових концентратів. Але збільшення виробництва бобових в Україні негативно вплинуло на внутрішні ціни, які в 2018 році були нижчими, ніж рік тому. Це відбилося й на середній експортній ціні, яка також знизилася приблизно на 7%. Відповідно загальна виручка від експорту бобових з України зменшилася на 2% до \$190 млн.

Бобові культури – це єдині культури, які можуть забезпечити безперервне постачання на продовольчий ринок дефіцитного білка, який за своїм амінокислотним складом подібний до тваринного. Але навіть така заміна не задовольняє потреби людства. Товаровиробники, які націлені на інтенсивні технології, прагнуть створити більшу кількість продукту, а на показники якості майже не звертають уваги. Тому вивчення оптимального поєднання технологічних прийомів вирощування культури, які забезпечать формування високого врожаю й якості є актуальним і своєчасним. Основною

цінністю бобових культур є наявність в зерні великої кількості білка, саме це формує цінність продукту за смаковими, технологічними та економічними показниками.

З усього різноманіття бобових перспективними й цікавими для вирощування в Україні на думку науковця можуть бути:

– Вігна – її вирощують у промислових масштабах у Мексиці, Колумбії, Китаї, Японії та у порівняно невеликих кількостях у США – як овочеву, зернову, кормову та сидеральну рослину.

– Арахіс – олія якого використовують у кондитерській, консервній, оліє-жировій промисловості. Стебла та листя арахісу – хороший корм для великої рогатої худоби. Урожайність з гектара становить від 1,1 до 2,3 т/га бобів та 2,5-4,5 т/га сіна. На поливі – до 4,2 т/га бобів та 5,5 т/га сіна.

– Квасоля – яка є найбільш культивованим представником сімейства бобових. Боби квасолі містять білки (25-35%), вуглеводи, азотисті речовини, флавоноїди, стероли та органічні кислоти, а також вітаміни В6, В5, В1, С.

– Астрагал – має величезний потенціал як кормова, лікарська, медоносна й енергетична культура. Містить: 3,1% зольних залишків, 9% цукрів, 18,6% сухої речовини. Середня врожайність надземної маси окремих видів астрагалу може сягати 107 т/га.

– Галега (козлятник) – це і кормова, і лікарська, і медоносна культура. А ще вдалий варіант для поліпшення родючості ґрунту. Галега може залишати після себе у ґрунті від 400 до 600 кг азоту на рік [6].

Водночас, з огляду на певні особливості ринку нішевих маржинальних зерно-бобових культур та невисокий попит, вказаний напрям розвивати в малих і середніх фермерських господарствах досить економічно вигідно. Економічна ефективність вирощування нішевих сільськогосподарських культур характеризується двома важливими узагальнюючими показниками – рівнем витрат та рентабельності виробництва. У першому з цих показників відображуються усі витрати, пов'язані безпосередньо з виробництвом продукції нішевих культур, тоді як другий є більш якісним узагальнюючим критерієм оцінки економічної ефективності їх вирощування та маркетингової стратегії збуту продукції підприємством на ринку.

Якщо раніше основні виробниками бобових були лише домогосподарства та фермери, то наразі акценти змінюються – активний інтерес вирощування бобів проявляють і великі агрокомпанії та агрохолдинги, розглядаючи їх як можливість диверсифікації виробництва, і якщо сою уже вирощують у великих масштабах, то з нішевими експериментують на невеликих площах – починаючи від 100 гектарів і більше. Розширення промислового виробництва квасолі обумовлене зростаючим попитом на неї внутрішнього та світового ринку. При цьому квасоля вирощена у господарствах населення не завжди відповідає потребам комерційних компаній та переробних підприємств. На ринку витребуваними є товарні партії, кратні машинним нормам, тобто від 4 і більше тонн. При цьому продукція має належати одному сорту, щоб бути однорідною за розміром, кольором, структурою тощо. Цього можна досягти при промисловому вирощуванні квасолі або організації її вирощування в особистих селянських господарствах через створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. Використання одного сорту забезпечить однорідність продукції, а дотримання технології вирощування – її якість [6].

Висновки. Значний аграрний ресурс диверсифікації експорту сільськогосподарської продукції і зниження ризиків від волативності світових цін на неї можливо задіяти через розширення площ вирощування нішевих культур. Економічний потенціал їх зумовлений високою ціною реалізації та досить значним попитом, що зростає, на світовому агропродовольчому ринку.

В цілому економічна ефективність вирощування нішевих культур, як і більшості інших видів сільськогосподарської продукції суттєво залежить від кон'юнктури ринку

та цінової ситуації. Водночас, основна конкурентна перевага нішевих культур полягає у тому, що їх економічний потенціал зумовлений вищою ціною їх реалізації та значним попитом, що зростає, на світовому агропродовольчому ринку. Саме тому аграрій завжди за будь-яких несприятливих умов чи то погодно-кліматичних, чи економічних матиме від їх вирощування достатній для покриття понесених витрат прибуток та впевненість у майбутньому.

У підсумку варто також зазначити, що нішеві культури передусім представляють значний інтерес для малого і середнього агробізнесу, оскільки дозволяють із малими вкладенням отримати високий дохід та є менш залежними від цінової волативності і кон'юнктури світового ринку. Якщо проаналізувати всі переваги і ризики від вирощування нішевих маржинальних зернобобових культур, то можна стверджувати, що цей напрям агробізнесу є досить економічно привабливим саме для малих і середніх господарств, які об'єктивно не завжди мають технічні і фінансові можливості конкурувати за рівнем витрат та обсягами реалізації традиційних зернових і олійних культур із потужними аграрними підприємствами, а також холдингами.

Список використаних джерел:

1. Черенков А.В., Шевченко М.С. Зернобобові культури – стратегічний фактор регулювання білкового балансу та родючості ґрунтів. *Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони НААН України*, № 11, 2016. С. 5–11.
2. Нікішина О.В. Ефективність дворівневого механізму стимулювання виробництва зернобобових культур для внутрішньої переробки і споживання в Україні. *Економіка харчової промисловості*. № 2(26), 2015. С. 31–40.
3. Бахмат М.І., Овчарук О.В., Овчарук О.В. Вплив різної норми висіву кvasолі звичайної за широкорядного способу сівби на врожайність зерна та економічну ефективність технології вирощування в умовах Правобережного Лісостепу. *Корми і кормовиробництво: міжвід. темат. наук. зб.* Інститут кормів УААН. Вінниця: Тезис, 2016. Вип. 82. С. 92–95.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Названо перспективні для України нішеві бобові культури. URL: <https://agrarii-razom.com.ua/news-agro/nazvano-perspektivni-dlya-ukraini-nishevi-bobovi-kulturi>
6. Петрова О.О. Економічні перспективи вирощування кvasолі в Україні. *Агросвіт*. 2019. № 21. С. 74–81.

References:

1. Cherenkov, A.V. and Shevchenko, M.S. (2016). Zernobobovi kulturi – strategichniy factor reguluyvannya bilkovogo balance ta rodjuchosti gruntiv [Cereals – a strategic factor in regulating protein balance and soil fertility]. *Biuletyn Instytutu sil'skoho hospodarstva stepovoi zony NAAN Ukrainy*, vol. 11, pp. 5–11.
2. Nikishyna, O.V. (2015). Efektyvnist' dvorivnevoho mekhanizmu stymulyuvannya vyrobnytstva zernobobovykh kul'tur dlya vnutrishn'oyi prerobky i spozhyvannya v Ukraini [Effectiveness of a two level mechanism for stimulating the production of legumes for internal processing and consumption in Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, vol. 2(26), pp. 31–40.
3. Bakhmat, M.I. Ovcharuk, O.V. and Ovcha'ruk, O.V. (2016). Vplyv riznoyi normy vysivu kvasoli zvychnoyi za shirokoryadnoho sposobu sivby na vrozhaynist' zerna ta ekonomichnu efektyvnist' tekhnolohiyi vyroshchuvannya v umovakh Pravoberezhnoho Lisostepu [Influence of different norms of sowing of common beans in the wide row so'wing method on grain yield and economic efficien'cy of cultivation technology in the conditions of the Right-bank Forest Steppe]. *Kormy i kormovyrobnytstvo: mizhvid. temat. nauk. zb. Instytut kormiv UAAH*, vol. 82, pp. 92–95.
4. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy (2018) [State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Petrova, O.O. (2019). Ekonomichni perspektyvy vyroshchuvannya kvasoli v Ukraini [Economic prospects of growing beans in Ukraine]. *Ahrosvit*, № 21, pp. 74–81.

УДК 631.1.027:65.012.12:338.439.5

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.1.19>**Сакун А.Ж.**

кандидат економічних наук, доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0910-4055>

Пантюк І.П.

аспірант,
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет»

Sakun Alina, Pantiuk Igor

State Higher Educational Institution
«Kherson State Agrarian University»

ВПРОВАДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ-ВИРОБНИКАХ ПЛОДОЯГІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ

IMPLEMENTATION OF MARKETING ACTIVITIES AT ENTERPRISES FOR PRODUCING FRUIT AND BERRIES

В статті проаналізовано стан, тенденції, перспективи розвитку, особливості і недоліки організації маркетингової діяльності підприємств-виробників плодоягідної продукції, визначено пріоритетні напрями формування ефективної системи маркетингу. Формування ефективної системи маркетингу плодоягідної продукції повинно забезпечувати регулювання попиту і пропозиції, проводити маркетингові дослідження із вивчення кон'юнктури ринку, приймати стратегічні рішення щодо визначення пріоритетів маркетингової стратегії, впроваджувати заходи активного впливу на потреби споживачів з метою збільшення прибутків і підвищення результативності роботи підприємств галузі.

Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, плодоягідна продукція, ринкова інфраструктура, економічна ефективність, агробізнес, агромаркетинг.

В статье проанализированы состояние, тенденции, перспективы развития, особенности и недостатки организации маркетинговой деятельности предприятий-производителей плодоягодной продукции, определены приоритетные направления формирования эффективной системы маркетинга. Формирование эффективной системы маркетинга плодоягодной продукции должно обеспечивать регулирование спроса и предложения, проводить маркетинговые исследования по изучению рынка, принимать стратегические решения по определению приоритетов маркетинговой стратегии, внедрять меры активного воздействия на потребности потребителей с целью увеличения прибыли и повышения результативности работы предприятий отрасли.

Ключевые слова: маркетинг, маркетинговая деятельность, плодоягодной продукции, рыночная инфраструктура, экономическая эффективность, агробизнес, агромаркетинг.

Implementation of marketing concepts of development by agricultural enterprises leads to the transformation of tools, which affect the achievement of production and marketing goals of fruit and berry products. The purpose of the article is to consider the main types and methods of marketing research in agribusiness, as well as an analysis of modern Ukrainian practice in conducting marketing research of agricultural enterprises of fruit and berry products. The theoretical and methodological basis of the study consists of the fundamental principles of marketing theory, the scientific works of scientists and economists on the role and place of marketing activities in enterprises producing fruits and berries. Using integrated marketing methods are very effective for development enterprise in growing of fruits and berries productions. As a result of ours investigation the active marketing actions must be directed to increase new consumers and their positive attitude towards the manufactures, the expansion customer base. It has been determined that one of the main tools to increase the competitiveness of fruits and vegetables is a reasonable definition of priorities for further development, the formation of a marketing system adapted to